

РОЗКОЛ ОУН (1939—1940). Збірник документів

Львів.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, 1997. — 136 с.;

УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ У ДОКУМЕНТАХ.

Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1

Львів.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997. — 384 с.

УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ У ДОКУМЕНТАХ.

Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942). Т. 2

Укладач Володимир Косик

Львів.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. — 384 с.

З розпадом Радянського Союзу перед вивільненою від ідеологічних обмежень українською історичною наукою постало складне завдання — принципово переосмислити цілий ряд основоположних проблем нашої минувшини. Одним з періодів вітчизняної історії, який найбільше позначений фальсифікаціями та міфотворчістю, є Друга світова війна. Перебуваючи в епіцентрі воєнного виру, народ України прийняв на себе важкий тягар боротьби з нацизмом, повоєнною розрухою. Сповненою трагізму і героїзму, страждань і суперечностей залишається ще одна сторінка воєнної доби, пов'язана з діяльністю ОУН і УПА. Довкола цих подій і сьогодні не вщухають пристрасті, наукова полеміка, а то й політичні спекуляції, що збуджують та поляризують суспільство. Тож появу будь-яких серйозних наукових розвідок, присвячених історії України вищеназваного періоду, безумовно, необхідно вітати. А видання збірок документів, збирачем та упорядником яких є один з найвідоміших українських спеціалістів з історії останньої світової війни професор Сорбонського та Вільного українського університетів Володимир Косик, можна вважати досить помітним явищем у вітчизняній історіографії та джерелознавстві.

У своїх численних дослідженнях і наукових розвідках (вітчизняному читачеві найвідоміша з них монографія “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”) В. Косик завжди прагне прискіпливо розібратись у найскладніших проблемах української історії 30-х—40-х років ХХ ст. Критичний підхід до досліджуваних питань, широка джерельна база, поглиблений аналіз подій завжди були характерними рисами його праць. Неабияку цінність для української історичної науки дослідження відомого вченого становлять насамперед завдяки широкому використанню ним документальних матеріалів, які зберігаються в західноєвропейських архівних установах, а тому є малодоступними для вітчизняних науковців. Відтак, поява збірок документів, упорядкованих Володимиром Косиком, стала логічним продовженням публікації маловідомих архівних матеріалів, уміщених у додатках до вже згадуваної монографії “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”.

Перша з рецензованих праць — “Розкол ОУН (1939—1940)” упорядкована автором головним чином з документів, які публікувалися в різноманітних виданнях обох ОУН (мельниківців і бандерівців) та документів Німецького Федерального Архіву, що раніше не публікувалися. Книжка має досить логічну структуру. Насамперед у невеличкому вступі автор підкреслює, що публікує документи, пов'язані з проблемою розколу ОУН

для того, щоб акумулювати в одному збірнику головні матеріали, які стосуються цієї тематики. Зроблено це не з метою полеміки, — підкреслює дослідник, — а для допомоги всім науковцям, які досліджують дане питання і прагнуть його зрозуміти.

Однак послідовно витримати позицію безстороннього спостерігача В. Косику не вдається. Хоча упорядник збірника намагається не нав'язувати своєї думки читачеві, уважно читаючи вступні зауваження і підрядкові авторські коментарі до того чи іншого документа, неважко помітити, що його симпатії на боці бандерівської ОУН. Дослідник, зокрема, зауважує: “Документи виявляють також і той факт, що Бандера навіть після розколу шукав позитивної розв'язки” (с. 4). Але в збірнику містяться документи, які переконують, що й А. Мельник багато зробив для зміцнення єдності ОУН (див. док. №№ 15, 17). Тенденційними і не завжди вдалим є окремі заголовки до документів. Наприклад, док. № 23 “А. Мельник “не бачить можливості” полагодити конфлікт”, док. № 24 “А. Мельник доручив завісити в правах однодумців Ст. Бандери”. (Принагідно підкреслимо, що і в монографії “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” Володимир Косик визнає дії молодих націоналістів-революціонерів, спрямовані на утворення окремої ОУН, цілком вмотивованими та виправданими. Більше того, навіть розділ, присвячений питанням розпаду єдиної Організації, названий не “Розкол ОУН”, а “Початок руху під проводом С. Бандери”).

Безумовно, логічним і зручним є розташування автором одразу після вступу списків скорочень та псевдонімів, які часто зустрічаються читачам у текстах запропонованих документів і без розуміння яких буває досить важко осягнути зміст прочитаного.

Матеріали, включені до цього збірника, поділяються на дві частини: частина 1. “Українські документи” і частина 2. “Німецькі офіційні органи і розкол ОУН”. Перша частина охоплює тридцять два документи, розташовані в хронологічному порядку. Причому кількість і обсяг документів, які виходили від обох супротивних сторін, є більш-менш однаковими. Це дає можливість детально вивчити позицію щодо питання розколу як бандерівської, так і мельниківської ОУН. Документи від першого до восьмого включно відображають назрівання руйнівних процесів у ще єдиній Організації. Інші двадцять чотири — це програмні документи новоствореної ОУН(Б), листування, а часто й взаємні звинувачення лідерів двох угруповань. Цілий ряд матеріалів (док. №№ 18, 19, 20, 27, 29, 31) висвітлюють роль у розколі ОУН таких діячів, як З. Книш, Я. Барановський, О. Сенік, Р. Ярій, Я. Стецько. Як бачимо, і бандерівці, і мельниківці не гребували ніякими засобами у міжособній боротьбі. Тому звинувачення лише ОУН(М) у “нашіптуваннях” і нацькуванні гітлерівських спецслужб на своїх супротивників сприймається як частина правди, а не вся правда. В подібному ж ключі вибудовуються документи про репресії німецьких каральних органів проти ОУН: увага концентрується довкола масових арештів членів ОУН(Б), натомість численні жертви ОУН(М) залишаються в тіні.

Друга частина книжки дуже доречно починається з вступної інформації упорядника, який вводить читача в курс справ, пов'язаних із співпрацею між ОУН та німецькою військовою розвідкою (абвером), окреслює ставлення Зовнішньополітичного відділу націонал-соціалістичної партії до ОУН і т. д. Властиво, окрім цього вступу, до другої частини входять ще три німецькі документи (листування шефа Зовнішньополітичного відділу НСДАП А. Шікенданца з главою абвера адміралом Канарісом та керівником СД Гайдріхом).

Між іншим із запропонованих матеріалів видно, що німецькі офіційні чинники не мали єдиної точки зору стосовно діяльності ОУН загалом й розколу Організації зокрема. Так, інформація, вміщена в документах №№ 33, 34 і 35, засвідчує абсолютно негативне ставлення до ОУН з боку Шікенданца та Гайдріха й позитивне з боку Канаріса. Більше того, наведені В. Косиком цитати зі щоденника абвера свідчать про те, що керівники цієї структури навіть робили спроби помирити між собою лідерів українських націоналістичних угруповань (док. № 35). На жаль, і в другому розділі упорядник у коментарях не утримався від тенденційних прийомів. Зазначаючи, що шеф гестапо Г. Мюллер мав намір заарештувати одного з найактивніших діячів ОУН(Б) Р. Ярого, В. Косик пише, що “згідно з деякими джерелами, сталося це на пропозицію українських представників” (с. 122). Однак при цьому чомусь відсутні посилання чи адреса відповідного джерела.

Таким чином, розділи книги вийшли дещо непропорційними, але це, безумовно, не є провиною упорядника. Очевидно, що незначна кількість німецьких документів, пов’язаних з розколом у рядах ОУН, насамперед обумовлена тим, що німці в 1940 р. не бажали особливо детально вникати у проблеми міжусобної боротьби націоналістичних організацій і вирішили простежити за подальшим розвитком подій зі сторони (тримаючи розвиток подій під контролем і не залишаючи спроб використати у своїх інтересах обидві групи).

Недоліки (як для видання такого типу) можна вважати відсутність координат німецьких документів. Не зазначено також, що подані документи є перекладом упорядника з німецької мови на українську, чи вони є оригіналами, чи копіями, чи зазнали археографічної обробки. Разом з тим нетривіально виглядає подача документа в супроводі інтерпретацій і коментарів дослідника.

Завершують збірник документи списки джерел, використаних упорядником та особовий і географічний покажчики.

Віддаючи належне авторові за те, що він уперше впорядкував у єдиному збірнику головні документи, які відображають процес розколу ОУН у світлі його сприйняття обома націоналістичними групами та німецькими офіційними органами, разом з тим зауважимо, що, на нашу думку, упоряднику слід було б нейтральніше коментувати деякі документи, не нав’язуючи читачеві свого розуміння тієї чи іншої події.

У 1997 та 1998 рр. у Львові видано перші два томи документально-го збірника “Україна в Другій світовій війні у документах”, укладені В. М. Косиком. Це, по суті, єдиний в Україні збірник матеріалів, складений без використання документів вітчизняних архівних установ. Натомість до книг увійшли матеріали п’яти німецьких архівів, приватного архіву дослідника й архіву ім. С. Бандери (Лондон).

Хронологічно перший том збірника охоплює документи періоду від 14 квітня 1941 р. до 29 грудня 1941 р., які стосуються ряду важливих проблем, зокрема, таких як взаємостосунки між обома ОУН та керівництвом III-го рейху та вермахту напередодні 22 червня 1941 р.; плани ОУН(М) і ОУН(Б) щодо можливої розбудови української державності після початку німецько-радянської війни; проголошення Акта 30 червня і реакція на нього німецьких офіційних чинників; початок встановлення нацистської окупаційної влади на території України та ін. До другого тому праці увійшли документи, які охоплюють період від 5 липня 1941 р. до 23 грудня 1942 р. і висвітлюють характер німецького окупаційного режиму в Україні, процес зародження націоналістичного та комуністичного рухів Опору, масових страт єврейського цивільного населення, соціально-економічно-

го й культурного становища на окупованих Німеччиною та її союзниками українських землях.

Структура обох томів рецензованої праці загалом є традиційною для збірників документів. Вона включає вступне слово, шістдесят в першому і п'ятдесят два документи в другому томах, подані в хронологічній послідовності, основні скорочення, список джерел, покажчики імен та географічних назв. Публікація кожного документа в перекладі на українську мову супроводжується фотокопією його німецького оригіналу. Хоча через подібний підхід до подання джерел майже вдвічі зростає обсяг публікованого матеріалу, однак це дає змогу будь-якому досліднику прочитати автентичний текст, а не лише авторський переклад.

У вступі до першого тому автор-упорядник наголошує, що головним завданням рецензованої праці є розвінчання численних історичних міфів, які набули широкого розповсюдження серед українського загалу як в Україні, так і в діаспорі. “Поборювати їх, — переконаний В. Косик, — треба виключно документами”. Інша важлива мета праці полягає, на думку професора, у відтворенні реальності, комплексності історичних фактів і подій та історичного процесу. Дослідник подає стислий аналіз головних груп документів, вміщених у першій книзі, підкреслюючи важливість і цінність того чи іншого матеріалу для дослідників. У передмові до другого тому своєї праці В. Косик також аналізує різні групи документів у відповідності з їх приналежністю до тих чи інших проблемних блоків. (Наприклад, матеріали, пов'язані з питанням вбивства О. Сеніка і М. Сціборського; матеріали, які інформують про становище єврейського населення України і т. п.). Наприкінці свого “Вступного слова” упорядник підкреслює, що до збірника не включені документи, датовані жовтнем 1942 р., які стосуються виникнення Української повстанської армії, наголошуючи на тому, що вони обов'язково увійдуть до наступного тому даної документальної праці або ж досліджуватимуться в окремій книзі. Справа в тому, що В. Косик не поділяє точку зору О. Субтельного, А. Жуковського, Я. Грицака та ін., які вважають “Поліську Січ” Т. Бульби-Боровця початком Української повстанської армії.

В першому томі рецензованої праці основна увага зосереджується навколо двох моментів: по-перше, на висвітленні стану української політичної думки напередодні німецько-радянської війни та в перші дні окупації (док. №№ 1—5, 13, 23, 33—35, 55, 56), по-друге, на проголошенні Акта про державну незалежність у Львові та, відповідно, репресіях, що були застосовані німцями щодо “групи Бандери”, яка “наважилася” піти на вищезазначений крок (док. №№ 8—12, 14—20, 25, 27, 29, 36, 42, 46—48, 59).

Матеріали, вміщені в другому томі книги, фокусують увагу на українському націоналістичному рухові Опору. Документів із згадками про одну з двох ОУН налічується аж тридцять дев'ять з п'ятдесяти двох, наявних у збірнику. Та й упорядник зазначив, що свідомо підбирав документи, які розповідають про “розвиток національного руху Опору”. Автор підкреслює, що вже у березні 1942 р. німецькі спеціальні служби ввели у свої повідомлення з окупованих територій нову рубрику під назвою “Український рух Опору”. Володимира Косика справедливо обурює те, що радянська історіографія ретельно замовчувала наявність антинімецького націоналістичного підпілля. Хоча ще на Нюрнберзькому процесі радянські представники отримали копії всіх німецьких документів, які стосувалися цього питання. Ми ж додамо, що якби навіть до СРСР не потрапили документи з Нюрнберга, то в радянських архівах зберігалось достатньо таємних матеріалів, захоплених у німців під час бойових дій та розвідувальних операцій, і ці

документи дозволяли скласти уявлення, як проходила боротьба українських націоналістичних груп з німецьким окупаційним режимом*.

З відомих причин, в жодному з виданих в УРСР збірнику документів немає і натяку на антинімецьку боротьбу ОУН у роки війни. Щойно в документальних працях, які побачили світ в роки незалежності, почали публікувати трофейні документи німецьких спецслужб, російські переклади яких зберігаються в київському Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Першим їх увів до наукового обігу в 1996 р. професор В. Сергійчук у своїй книзі “ОУН—УПА в роки війни. Нові документи і матеріали”, а через рік ті ж самі документи з'явилися у львівському виданні “Літопису нескореної України”. Деякі з цих трофейних документів збігаються з матеріалом, опублікованим професором В. Косиком, але далеко не всі. Тут доцільно було б зауважити, що значна частина документів, введених до наукового обігу В. М. Косиком у додатках до монографії “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, потрапили й до обох томів праці “Україна в Другій світовій війні у документах” (1 т. — док. №№ 4, 7, 9—13, 18, 22, 25, 29, 37, 39, 43, 45, 51, 56, 59, 60; 2 т. — док. №№ 2, 11, 14, 15, 18, 19, 22, 26—28, 30—37, 39—45, 47, 49—52). Однак це суттєво не зменшує наукової цінності рецензованого збірника, оскільки раніше згадані матеріали публікувалися в скороченому варіанті.

Єдине видання, в якому вміщено багато німецьких документів, що висвітлюють діяльність ОУН і УПА в роки війни, це “Літопис УПА”. П'ятий і шостий томи його закордонного видання, упорядковані професором Тарасом Гунчаком, акумулювали в собі цілий ряд німецьких архівних матеріалів. Але, на жаль, невелика кількість примірників цих книжок в Україні та ще й публікація документів у них лише в оригіналі (тобто німецькою мовою) зробила їх малокорисними для вітчизняних дослідників. Тому збірник, підготовлений В. Косиком, є виграшним у плані можливості його використання українськими науковцями.

Рецензована праця може посприяти дослідникам, які займаються вивченням міжособної боротьби різних частин ОУН в 1941—1942 рр., зокрема прямим і опосередкованим втручанням у цю боротьбу німецьких і радянських спеціальних служб (1 т. — док. №№ 43, 47; 2 т. — док. № 46).

Надзвичайно цікавими є документи, що стосуються соціально-економічного становища України в період німецької окупації та культурно-релігійного життя українського суспільства (1 т. — док. №№ 21, 22, 26, 30, 37, 40, 54, 57, 58, 60; 2 т. — док. №№ 10, 13, 20, 38, 39 40). Як це не прикро констатувати, але в сучасній українській історіографії немає повноцінної праці, яка б повною мірою висвітлювала питання соціально-економічного, релігійного чи культурного життя українців під німецькою окупацією. Ці проблеми, на наше переконання, є дуже перспективними для подальшої наукової розробки. Тому лише позитивно можна оцінити той факт, що в рецензованій праці введено до джерелознавчого обігу цілий ряд документів, пов'язаних з вищезазначеною тематикою.

Ще одним надзвичайно важливим документальним блоком книг професора В. Косика є матеріал, який стосується вирішення німцями т. зв. “єврейського питання” (1 т. — док. №№ 44, 53; 2 т. — док. №№ 6, 7, 8, 9, 12). Уважно читаючи документи, легко помітити, що в жодному з них не йдеться про участь українців у розстрілах єврейського населення. Хоча загальне ставлення українських обивателів до євреїв було негативним через підозри до останніх у співробітництві з органами НКВС. Більше того, до-

* У ЦДАГО України ці документи в перекладі російською мовою містяться у ф. 1, оп. 22.

слідник наголошує, що “жоден із цитованих документів німецької поліції безпеки і СД (Служби безпеки) не говорить про участь у розстрілах української поліції”. Але ж відомо, що такі факти мали місце. І хоча вони не прикрашають наше минуле, їх слід визнати. Адже сенс історії має ще й моральний аспект. Саме німці дали приклад каяття за вчинені нацистами злочини.

Окремі твердження упорядника сприймаються як припущення. Наприклад, В. Косик відстоює версію, що до вбивства О. Сеніка і М. Сціборського (члени Проводу мельниківської ОУН) причетні не бандерівці, а більшовицький агент П. Полуведько, який під виглядом члена ОУН(М) прибув разом з ними до Львова.

Не підкріплене додатковими свідченнями чи прізвищами звинувачення “двох українців” (з “допоміжної поліції” та “кандидата СС”) у причетності до арешту та вбивства під час втечі одного з керівників ОУН(Б) Д. Мирона-Орлика (с. 362, док. № 51). До того ж В. Косик вважає поліція мельниківцем.

Інколи упорядник ухиляється від коментарів документа, коли цього потребує його текст. Так, “Комунікат” ОУН (Б), що з’явився у вересні 1940 р., декларує, що “ОУН як політична організація в своїй боротьбі не вживає індивідуального терору” (с. 16). Але відомо, що і до 1940 р. щодо польських урядовців і після 1940 р. стосовно своїх політичних супротивників з різних таборів націоналісти застосовували саме таку форму боротьби. Десятки полеглих від рук бойовиків СБ мельниківців були жертвами не лише радянських агентів чи німецьких спецслужб, але й своїх опонентів з бандерівського крила ОУН.

Потрібно підкреслити, що упорядник рецензованого збірника документів не наслідував традиції радянської історичної науки, яка прославилася “вирізуванням” невігідних частин документів, й не упускав з публікацій тих місць, де йшлося, наприклад, про комуністичний диверсійно-партизанський рух. Такий підхід дає, зокрема, можливість кожному читачеві робити власні висновки щодо того, коли і в якому регіоні був сильніший націоналістичний, а в якому комуністичний рух Опору, дозволяє порівнювати методи й форми боротьби комуністичних і націоналістичних підпільників, процеси становлення обох рухів, їх потенціал тощо.

Кожен науковець може мати власну точку зору на описувані події, по-своєму трактувати ті чи інші явища, але лише в тій мірі, в якій вони не ретушують історичної правди. У рецензованих збірниках упорядник недвозначно заявив свою позицію. Однак, на нашу думку, це суттєво не наблизило тих, кому вони адресовані, до адекватного сприйняття причин і трагічних наслідків розколу в ОУН. У всьому іншому документи істотно доповнюють загальну, сповнену драматичних колізій картину воєнної доби, зокрема в окупованій Україні.

На жаль, у збірнику також мають місце помилки, допущені при наборі й макетуванні книг. Наприклад, у першому томі (с. 192) в документі № 24 замість “16 липня” написано “16 червня”).

Проте зазначені недоліки суттєво не знижують наукової цінності праці, яка, безумовно, є поки що найкращим виданням німецьких архівних документів в Україні. Вони, безперечно, будуть корисними не лише науковцям, але й широкому колу читачів, усім, хто цікавиться новітньою історією України.

О. Є. ЛИСЕНКО (Київ), І. К. ПАТРИЛЯК (Київ)